

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т.Г. ШЕВЧЕНКА**

ДЕМСЬКА ЛЕСЯ МАР'ЯНІВНА

УДК 883.3.09 - 2 "19"

**ПРОБЛЕМА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ СВОБОДИ
В ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

10. 01. 01. — українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ — 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському відділенні Інституту літератури
ім. Т.Г. Шевченка НАН України

Науковий керівник: кандидат філологічних наук
Нахлік Євген Казимирович
(Львівське відділення Інституту літератури
ім. Т.Г. Шевченка НАН України)

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник
Мороз Лариса Захарівна
(Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН
України)

кандидат філологічних наук,
докторант кафедри української літератури
Криловець Анатолій Олександрович
(Київський державний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова)

Провідна установа: Дрогобицький державний педагогічний
університет ім. І.Я. Франка

Захист відбудеться “ 17 ” квітня 2000 р. о 14⁰⁰ годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.178.01 при Інституті
літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (01001, Київ-1, вул.
Грушевського, 4)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці інституту
літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (01001, Київ-1, вул.
Грушевського, 4)

Автореферат розісланий “16” березня 2000р.

Вчений секретар спеціалізованої ради _____ М.М. Сулима

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Українська літературознавча думка ХХ ст. неодноразово зверталася до осмислення творчого доробку Лесі Українки в найрізноманітніших аспектах: проблематики, поетики (передусім жанру й образності), типології тощо, але досі практично не існує окремих наукових шкіл у лесезнавстві, немає глобального прочитання художньої спадщини одного з найбільших геніїв національної літератури: “Письменниця залишається “чтимою”, але не “читомою”, шанованою, але не любленою, а якщо і любленою, то лише у площині Мавки, а не Кассандри...”¹¹.

Другою проблемою залишається певна тенденційність у висвітленні її творчості. Від рецензії І. Франка на її першу поетичну збірку “На крилах пісень” (1893) до багатьох сучасних досліджень позиція поетеси окреслюється передусім як безнастанна боротьба за національне відродження та національні ідеали.

Новітнє лесезнавство звернуло увагу передусім саме на величезний філософсько–естетичний потенціал творів Лесі Українки й зробило спробу подивитися на нього крізь призму різних філософських та естетичних напрямків і шкіл, надто ж ідеалістичного гатунку (О. Турган, Т. Мейзерська, Я. Поліщук, Л. Зелінська, А. Криловець). Однак все ж бракує досліджень, у яких творчість письменниці розглядалася б насамперед у філософсько–естетичному ракурсі. Розвідки такого плану дали б можливість по–новому прочитати її творчість у філософському, культурологічному та художньо–естетичному аспектах. Відтак проблема запропонованої роботи полягає у виконанні двоєдиного завдання:

- 1) з’ясувати філософські та художні джерела творчості Лесі Українки, її контекстні зв’язки й типологічні паралелі з філософськими та естетичними поглядами попередніх епох і доби, у якій вона творила;
- 2) виробити й застосувати новий підхід до дослідження філософсько–екзистенціальної та морально–психологічної проблематики творів Лесі Українки на основі філософських та естетичних шукань другої половини ХVІІІ - початку ХХ ст.ст.

У своїх драматичних творах письменниця порушувала широкий спектр проблем, намагаючись дати їм власну інтерпретацію, яка часто суперечила загальноприйнятим уявленням (“Одержима”, “Камінний

¹¹ Поліщук Я. Присутність відсутності, або Проблема читача Лесі Українки // Леся Українка і національна ідея. Збірник наукових праць. — К., 1997. — С. 27.

господар”, “Кассандра” та ін.). Відтак нашу увагу привернуло насамперед те, **щоб** клала авторка в основу своєї інтерпретації класичних проблем (митець та оточення, бажання та обов’язок, співвідношення етичного та естетичного тощо), **щоб** було для неї важливим у зовнішньому й внутрішньому світі героя, а що — другорядним, адже з’ясування цього дає змогу по-новому прочитати художні твори Лесі Українки з погляду культурної ситуації її епохи.

Розглядаючи основне коло проблем, на яких зосереджувалася увага Лесі Українки, важко не помітити її чітко задекларовану позицію, що так різко виламується з тодішнього середовища. Пояснити це можна хіба тим, що будучи напрочуд ерудованою й зорієнтованою в тогочасній філософсько–мистецькій ситуації Західної Європи, вона значно переросла й випередила своє (та й не тільки) покоління, запропонувавши колонізованому народові літературу з державницькою свідомістю. Такий підхід до реалізації художнього тексту ставить творчість Лесі Українки, як нам видається, в цілковито окрему нішу тогочасного українського літературного процесу зокрема.

Творення вільної літератури в умовах національної та соціальної неволі стало найбільшим здобутком і найвизначнішим явищем української літератури. З Лесиною протиставлення цього вільного духу, наскрізь просякненого ідеями західноєвропейського індивідуалізму, та реальної ситуації неволі України і виникла тема нашого дослідження — ***проблема індивідуальної свободи в драматургії Лесі Українки***. Настав час подивитися на творчість Лесі Українки не лише з ідеологічного боку, а й з погляду її культурної, філософської та естетичної вартості.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В історії українського літературознавства вже не раз робилися спроби розглянути творчість того чи того письменника під кутом зору якоїсь морально–філософської проблеми, наприклад, любові, зради, героїзму тощо. При цьому визначалася шкала цінностей, на якій будується авторське світосприйняття, - адже це дає змогу максимально наблизитися до розуміння художньої концепції твору. Щодо Лесі Українки це особливо важливо, оскільки більшість своїх драматичних конфліктів письменниця будувала на протиставленні та суперечності індивідуальної і загальної систем цінностей, а також індивідуальної та колективної моралі.

У драматичних творах Лесі Українки наявність чи відсутність індивідуальної свободи стає чи не найголовнішою причиною багатьох свідомих вчинків дійових осіб. Аналіз зовнішніх та внутрішніх ситуацій, у яких вони опиняються, показує, що за своїми джерелами та

способом реалізації індивідуальне відчуття свободи у провідних персонажів є неповторним і глибоко особистісним.

Виходячи з цього, у нашій роботі зроблено спробу дати відповідь на ряд істотних питань, які вже раніше були підняті лесезнавцями, але ще досі не одержали всебічного обґрунтованого тлумачення (це стосується, зокрема, питання ставлення Лесі Українки до дійсності й ідеалу, призначення митця, відповідальності перед собою та суспільством, вибору між душею та обов'язком, усвідомлення індивідуального фатуму тощо).

Відтак у процесі дослідження драматургії письменниці, на основі різних філософських інтерпретацій поняття свободи, дисертанткою запропоновано власну узагальнену класифікацію індивідуальних свобод. Упродовж роботи розглядаємо драматургію Лесі Українки крізь призму запропонованих нами трьох узагальнених типів поняття свободи: **фізичного, естетичного та етичного**.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Предметом дослідження у роботі став увесь масив драматичної спадщини Лесі Українки, тобто драми, драматичні поеми, етюди та діалоги. Поза увагою залишилася тільки незакінчена драматична поема "Осілля казка".

ЗВ'ЯЗОК РОБОТИ З НАУКОВИМИ ПРОГРАМАМИ, ПЛАНАМИ, ТЕМАМИ

Дисертація виконана у Львівському відділенні Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України в руслі тем "Літературний процес в Україні ХІХ — першої половини ХХ ст.: творчі індивідуальності й художні тенденції" та "Філософські шукання в українській літературі ХХ ст.", над якими працюють співробітники відділу літературного процесу і компаративістики.

МЕТА Й ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Головна мета дисертації — дослідити драматургію Лесі Українки крізь призму художньої інтерпретації в ній морально-філософських проблем і насамперед філософської проблеми свободи. Виходячи з цього, для більш адекватного вивчення творчості письменниці розроблено власний дослідницький підхід, який, на нашу думку, має не тільки історико-літературну, а й методологічну цінність.

Із зазначеною метою пов'язуємо ряд завдань:

- 1) з'ясувати вплив філософії ХІХ ст. на творення теорії та практики "нової європейської драми";
- 2) простежити формування драматичного героя Лесі Українки у зв'язках з історичним процесом та філософськими шуканнями;
- 3) прослідкувати історію поняття свободи як філософського поняття та цінності;
- 4) на основі філософських поглядів І. Канта, Марбурзької та Баденської шкіл неокантіанства, А. Шопенгауера, С. Кіркегора і Ш. Ренув'є здійснити певну класифікацію поняття свободи;
- 5) розглянути драматичну спадщину Лесі Українки в руслі "нової європейської драми" із застосуванням відповідної класифікації поняття свободи і розробленого на її основі власного дослідницького підходу.

МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДИСЕРТАЦІЇ

У роботі застосовано історико–порівняльний, комплексно–системний та психологічний методи. У полі зору нашого дослідження опиняється художній текст не стільки як окрема структура, незалежна від автора (мовознавчі теорії Деріди, Леві–Строса, Барта), скільки як система цінностей — вираження світогляду самого письменника.

Вибір цих методів зумовлено тим, що кожен митець, його світобачення та система цінностей перш за все є продуктом певної культурної епохи, а його творчість — тією чи тією мірою, обличчям тієї епохи, в умовах якої вона виникла. Тим-то історико–літературне дослідження має спиратися на принципи передусім історизму, зокрема потрібно зосередити увагу на тих основних філософських та естетичних концепціях, котрі безпосередньо впливали на формування культурного контексту доби, у нашому випадкові — доби Лесі Українки.

НАУКОВІ ДЖЕРЕЛА ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертант намагався проаналізувати якомога ширший спектр наукової літератури для забезпечення тривкої основи дослідження. З цією метою робота провадилася у трьох напрямках. Насамперед було опрацьовано наукові монографії та статті про життя й творчість Лесі Українки, найвагоміші з-поміж яких, на нашу думку, належать представникам так званого забутого лесезнавства — С. Барикові, О. Білецькому, Я. Гозенпуду, Д. Донцову, М. Драй-Хмарі, М. Євшану, М.

Зерову, А. Музичці, А. Ніковському, П. Филиповичу, П. Руліну, Б.
Якубському, І. Ямпольському, котрі першими порушили цілий ряд

проблем, багато з яких ще й досі вимагають окремого дослідження. На жаль, довгий час їхній науковий доробок з політичних причин перебував поза увагою літературознавців України.

У роботі також використано праці сучасних лесезнавців Ю. Бойка, І. Журавської, І. Захарчук, М. Ігнатенка, А. Каспрука, О. Косач-Кривинюк, А. Криловця, М. Кудрявцева, Т. Мейзерської, Р. Міщука, М. Мороза, А. Нямцу.

Другий пласт опрацьованої літератури стосувався безпосередньо проблеми внутрішньої та зовнішньої свободи (праці А. Банфі, Н. Бердяєва, Р. Вагнера, І. Вдовіної, Г. Гартмана, К. Долгова, О. Забужко, І. Канта, Х. Ортеги-і-Гасета, А. Шопенгауера).

Третю частину опрацьованої літератури склали наукові дослідження з проблем української та інших європейських літератур, передусім драматургії XIX—XX ст.ст: А. Анікста, В. Івашківа, С. Ігнатова, Л. Любашевської, І. Мірчука, Л. Мороз, Д. Наливайка, А. Собеннікова, Г. Храповицької, Д. Царика.

Властиво, на перетині цих трьох наукових площин — творчість Лесі Українки, проблема індивідуальної свободи, історія української й світової літератури передусім драматургії — і здійснено наше дослідження проблеми зовнішньої та внутрішньої індивідуальної свободи у драматургії Лесі Українки.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Матеріали дисертації можуть бути використані під час викладання курсу історії української літератури, спецкурсу з творчості Лесі Українки, для подальшого дослідження розвитку української літератури в контексті світової, для створення нових методик аналізу художнього твору під кутом зору певних морально-філософських проблем.

НАУКОВА НОВИЗНА ОДЕРЖАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Дисертація є першою спробою комплексного аналізу та нового прочитання драматургії Лесі Українки крізь призму філософської проблеми свободи. Запропоновано власну класифікацію поняття свободи, що може стати базовою для вироблення нової методології дослідження художньої творчості. Систематизовано та переглянуто здобутки й досвід попередніх досліджень (зокрема представників забутого лесезнавства), у яких було звернуто увагу на проблему, осмислювану в нашій роботі.

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Результати роботи оприлюднено в доповідях та повідомленнях, виголошених на наукових конференціях та семінарах: “Критерії естетичної вартості художнього тексту” (Львів, 1996); “Леся Українка і національна ідея” (Остріг, 1996); VI Міжнародний славістичний колоквиум (Львів, 1996); “Кассандра” Лесі Українки і європейський модерн” (Остріг, 1997); III Міжнародні Чичерінські читання (Львів, 1997); “Камінний господар” Лесі Українки та феномен середньовіччя” (Остріг, 1998); науковий колоквиум “Ранній український модернізм: художня практика, концепції та інтерпретації” (Львів, 1998).

Дисертацію обговорено на засіданні Львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. На тему дисертації є сім публікацій.

Структура роботи

Дисертація, викладена на 179 сторінках (з них 162 сторінки основного тексту), складається із вступу, п’яти розділів, висновків та списку використаних джерел (163 позиції).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі окреслено основні проблеми, джерела, напрями, предмет і теоретико-методологічні засади дисертаційного дослідження.

Перший розділ — **“ДРАМАТУРГІЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ НОВОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДРАМИ”**. Простежено філософсько-культурний контекст кінця ХІХ — початку ХХ ст., у межах якого виникла й сформувалася драматична творчість Лесі Українки, історію появи феномена “нової європейської драми” на синхронному й діахронному рівнях, а також її теорію та практику.

Зіставлено драми Г. Ібсена та Лесі Українки, вказано на спільне й відмінне у формуванні художніх характерів драми Відродження, зокрема персонажів В. Шекспіра, та характерів “нової європейської драми”. Дисертантка дійшла висновку, що герої Лесі Українки помітно нагадують персонажів Шекспіра, але коли останні не обмежують своєї свободи свободою іншого (тобто сповідають лишень естетичне) і часто самознищуються за відсутністю зовнішнього корелята, то Лесині герої, внаслідок появи у їхній свідомості почуття відповідальності, у своїх

вчинках уже керуються етичними міркуваннями й обмежують свою свободу свободою іншого.

Простежено зв'язок драматургії Лесі Українки з національними традиціями — драми М. Костомарова (запозичення письменницею терміна “драматична поема” й подальша розробка цього жанру), П. Куліша (зосередження передусім на психологізмові, а не історизмові, в драматичних поемах), а також біблійними поемами Т. Шевченка (звернення до біблійної та античної тематики).

Відзначено появу нового типу героя в творчості Лесі Українки — інтелектуалізованої особистості, котра, на відміну від персонажів попередніх творів української драматургії, прагне не так до задоволення індивідуальних чуттєвих жадань чи реалізації громадянської позиції, як до осмислення проблем морально-етичного плану.

З іншого боку, Леся Українка розуміє, що тільки внутрішньо сильний, непересічний індивід спроможний бути рушієм драматичних колізій. Звідси її герої часто глибоко відмінні від оточуючого їх загалу. Таку відмінність письменниця постійно підкреслює ще й тим, що дає своєму героєві не просто тло, а тло, яке своєю духовною ситуацією якісно суперечить духовій ситуації персонажа.

Загалом можемо вести мову про певну специфіку драматичних героїв Лесі Українки. Як правило, це інтелектуалізовані особистості, котрі усвідомлюють проблему вільного вибору між добром і злом. Часто це герої межових ситуацій, у які ставить їх письменниця задля якнайповнішого і якнайглибшого висвітлення їхньої індивідуальної етики, котра є центральною проблемою драматичного твору.

Леся Українка, що перебувала у видимій опозиції до натуралізму та етнографізму (у примітивному розумінні), у своїй драматичній творчості звернулася до цілого комплексу проблем, пов'язаних із стародавнім світом, які, проте, тоді ще не втратили своєї актуальності. Неодноразово звертаючись до міфологічного матеріалу, як і багато інших тогочасних неоромантиків, вона знаходить своє індивідуальне місце в тогочасному європейському неоромантизмові. Хоча герої драматичних поем Лесі Українки часто і пройняті настроями “кінця” (впливи світовідчуження “кінця століття”), усе ж вони залишаються вольовими особистостями, сповненими стремління до духових вершин.

У цьому ж розділі подано ті головні принципи, на яких розбудовано запропоновану класифікацію поняття свободи, зроблену на основі філософських концепцій І. Канта, Баденської та Марбурзької шкіл неокантіанства, А. Шопенгауера, С. Кіркегора та поглядів французьких персоналістів Ш. Пегі й Ш. Ренув'є. Основна ідея класифікації полягає у тому, що, назагал, існують три типи свободи у

драматургії Лесі Українки, за способом реалізації яких характеризуються внутрішня та зовнішня ситуації індивіда, — **фізичний, естетичний, етичний**. Усі три типи виводимо за джерелами самої свободи і тими межами, в яких відбувається вибір кожної з них.

Найпростішим, на нашу думку, є **фізичний тип**, в основі якого лежить майже підсвідома потреба соціальної свободи для самореалізації, тобто тієї свободи, котра не обмежується ні фізичним рабством, ні в'язницею, ні хворобою тощо. Фізична свобода проявляється винятково у зовнішній ситуації індивіда, а її вибір відбувається в межах фізичних **несвободи та свободи** і практично не допускає альтернативи (“Вавилонський полон”, “На руїнах”, “В дому роботи — в країні неволі”). Тип фізичної свободи складає основу для естетичної та етичної свобод.

Другим типом, значно складнішим, виступає **свобода естетична**. За її джерело взято почуття, вибір є, як правило, цілком добровільним, його не обмежено тиском вимушеної ситуації фізичної несвободи, тобто він допускає альтернативу. Естетична свобода переважно спрямована на реалізацію індивідуальних бажань та прагнень, часом з певним егоїстичним, з нашої точки зору, відтінком. Щоправда, спостерігаємо й інший вияв естетичної свободи, коли герой у власній духовій ситуації виходить не з бажань егоїстичного “я”, а з любові до іншого (“Лісова пісня”, “Айша та Моххамед”).

Джерелом естетичної свободи конститується почуття (вибір здійснюється поміж **любов'ю й ненавистю**, або між **серцем і розумом**). Характерно те, що вибір нелюбові чи розуму часто створює ситуацію певного духового полону. Джерелом же етичної свободи виступає воля, й вибір вже здійснюється між духовою свободою та рабством.

Найскладнішим типом виступає **свобода етична**. Більшість філософів ставлять його найвище, оскільки в основі цієї свободи лежить воля, феномен, притаманний тільки інтелектуалізованій особистості. Вибір етичної свободи відбувається у площині **індивідуальної** та ідеальної моралі й окреслюється як **“духова свобода — духове рабство”**.

Орієнтуючись на етичну свободу, індивід підіймається (добровільно чи вимушено — під тиском загальноприйнятої моралі) над власним, часто егоїстичним “я” і підпорядковується якомусь вищому, суспільному закону, що можливе тільки за допомогою сильного духу або ж волі.

Характерною особливістю цього типу свободи є двояке трактування індивідуальної етики: перше допускає відчуття жертви у свідомості особистості, добровільне підпорядкування якої моральному закону приводить її до антагонізму душі та обов'язку. У другому ж

випадкові реалізації морального обов'язку не суперечить прагненням індивіда, а сам акт самореалізації є для нього виявом найвищої етично-естетичної насолоди.

У драматичних поемах Лесі Українки ці типи свободи не існують окремо один від одного і не є чітко розмежованими. У багатьох творах маємо накладання двох, а то й трьох типів свободи (“Одержима”, “Бояриня”, “Руфін і Прісцилла”, “Оргія”). Тим-то поділ драматичних творів за певним типом свободи здійснено в нашій роботі насамперед з огляду на те, вибір якої саме свободи домінує у творі.

Другий розділ — **“АСПЕКТ ФІЗИЧНОЇ СВОБОДИ У ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ”**. У цьому розділі увага зосереджена на аналізі драматичних творів, у яких домінує фізичний тип свободи (“Вавилонський полон”, “На руїнах”, “В дому роботи - в країні неволі”). Позиція Лесі Українки стосовно фізичної свободи полягає в усвідомленні того, що поки в людині живе відчуття внутрішньої свободи, фізичний полон залишається для неї явищем тимчасовим. І навпаки, внутрішнє примирення з рабством призводить її до рабства духового.

У групі цих драматичних поем, зрештою, як і в більшості драматичних творів, письменниця намагається заглибитися у психологію вчинків та зосередитися на феноменах, що є визначальними у свідомості її персонажів. Особливо характерне для неї протиставлення масової та індивідуальної свідомості з, як правило, двома способами його розв'язки. При першому спостерігається прагнення погодити ці дві протилежності через певні конфліктні ситуації (“Вавилонський полон”, “Руфін і Прісцилла”, “Камінний господар”), при другому таке погодження принципово неможливе, що стає передумовою наступних драматичних колізій (“На руїнах”, “В дому роботи - в країні неволі”, “У пущі”, “Оргія”, “Бояриня”).

Аналізуючи ситуацію фізичного рабства, Леся Українка приходить до висновку, що без наявності фізичної свободи не можлива повна самореалізація духового “я” індивіда. Коли така свобода відсутня, то над особистістю нависає небезпека й внутрішнього рабства, породженого зовнішньою ситуацією. В основі фізичної свободи завжди лежить апріорна потреба вільного існування індивіда, не обмежена зовнішнім примусом. Вибір у межах цієї свободи завжди однозначних: свобода — рабство.

Третій розділ — **“ЕСТЕТИЧНА СВОБОДА У ДРАМАТИЧНИХ ПОЕМАХ “ПОЧУТТІВ”**” — присвячено розглядові естетичного типу свободи (“Блакитна троянда”, “Прощання”, “Одержима”, “Лісова пісня”, “Айша й Моххамед”).

Дійові особи у творах цієї групи здійснюють свій вибір у межах виїнятково індивідуальної шкали цінностей, між серцем (як джерелом почуттів) та розумом, котрий протистоїть почуттям. При цьому вибір у межах естетичної й етичної свобод відбувається не так на рівні “свобода — рабство”, як на рівні “свобода — несвобода”. Проблема радше полягає у волі індивіда, котрий або спроможний, або неспроможний протистояти несприятливій для його суб’єктивного “я” зовнішній ситуації.

Часте примирення із дискомфортною зовнішньою ситуацією є не тільки в драматичних творах з естетичним типом свободи, а й у творах інших типів: “Прощання”, “На полі крові”, “Кассандра”, “Адвокат Мартіан”, “Бояриня”. Однак, важко не помітити, що для Лесі Українки більш характерна опозиційність героїв, їхнє різке протиставлення себе зовнішньому світові (“На руїнах”, “Одержима”, “У катакомбах”, “Три хвилини”, “У пущі”, “Оргія”).

У персонажів цієї групи драматичних творів Лесі Українки в основі джерела естетичної свободи лежать не так почуття, як сама душа, на противагу свободі етичній, де насамперед маємо справу із сильним духом, що народжується з волі. Можемо твердити, що драматичні твори типу естетичної свободи — це твори про стремління людської душі у світ прекрасного, це наче намагання “олюднитися” через вибір свободи любові та свідомої відповідальності за цей вибір (“Одержима”, “Лісова пісня”, “Айша й Моххамед”).

У драматичних поемах групи естетичної свободи ще не постають питання об’єктивного добра чи зла, адже свобода естетична керується виїнятково суб’єктивними мотивами, і ніхто, крім Месії ще не робить спроби піднятися понад своїм суб’єктивним “я” в ім’я якогось вищого духового закону.

Останнім і найбільш вагомим у філософській системі світобачення Лесі Українки є **етичний тип** свободи. Драматичні твори, в яких домінує його вираження, можна умовно поділити ще на дві підгрупи — твори, де основний моральний конфлікт лежить у сфері християнської моралі (“Руфін і Прісцилла”, “На полі крові”, “Йоганна, жінка Хусова”, “У катакомбах”, “Адвокат Мартіан”), та твори, присвячені виїнятково індивідуальному виборові етичної свободи (“Три хвилини”, “Бояриня”, “Камінний господар”, “Кассандра”, “У пущі”, “Оргія”). Цим двом підгрупам присвячено четвертий та п’ятий розділи роботи.

У четвертому розділі — **“СВОБОДА ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ В ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ”** — аналізується вираження етичної свободи у творах на християнську тематику (“Руфін

і Прісцілла”, “На полі крові”, “У катакомбах”, “Йоганна, жінка Хусова”, “Адвокат Мартіян”). Ці тексти особливо насичені полемічністю, яка випливала з авторського ставлення до проблеми раннього християнства. У цих цілеспрямовано написаних творах головне завдання полягало у вираженні певної заздалегідь заданої ідеї (свідчення цьому — в листі Лесі Українки до А. Кримського від 9 лютого 1906 р.), яка, зрештою, й мала відбивати протистояння свободи естетичної та етичної.

Вибір такої свободи відбувається у межах вільного вибору індивідом добра чи зла — саме поняття свободи тісно переплітається з цими поняттями як етичними феноменами. Дотримання якогось певного духового закону, котрий визначає межі індивідуальної свободи (пам'ятаймо, що межами свободи одного індивіда є свобода іншого), дає змогу особистості не вийти поза межі дозволеного або ж допустимого: “в концепції Лесі Українки неволя (полон) значить визнання над собою виробленої власною свідомістю влади етичного закону. Це наскрізь інтелігібельне поняття, твориме диктатом особливого світосприйняття. В такому разі можна говорити про абсолютну свободу “невільників” Лесі Українки, адже кожен сам моделює свою неволю, кожен обирає її сам...”²¹.

Така “самозмодельована неволя ” й виступає у цій християнській підгрупі, де свобода героїв проявляється передусім у добровільному відмовленні від неї за велінням вищого етичного закону. І хоча, з одного боку, це відчуття етичного у внутрішній індивідуальній свободі нібито й обмежує останню, накидає певну несвободу, проте, з іншого боку, саме це рятує індивіда від повного знищення абсолютною свободою.

Присутність етичної свободи у ментальності індивіда полягає насамперед у тому, що, вибираючи між добром та злом, він може змусити себе відмовитися від добра для себе в тому випадкові, коли воно загрожує обернутися злом для іншого. Коротко кажучи, це здатність добровільно обмежити власну свободу свободою іншого, або ж добровільно підкоритися сфері необхідності. Цей феномен добровільного обмеження власної свободи спостерігаємо не тільки в драматичних творах цієї підгрупи, він є характерним для багатьох Лесиних героїв (Руфін у “Руфіні й Прісціллі”, Жірондист в “Трьох хвилинах”, Долорес у “Камінному господарі”, Антей та Ефрозина в “Оргії”).

² Мейзерська Т. Проблеми індивідуальної міфології (Т. Шевченко — Л. Українка) / Автореферат на здобуття вченого ступеня доктора філологічних наук. — К., 1997. — С. 21.

Цілком зрозуміло, що в основі такої свободи лежить воля, бо тільки за допомогою неї особа спроможна відмовитися від суб'єктивних прагнень в ім'я добра іншої особи чи якогось вищого духового закону. Проте, оскільки людина вільна у своєму виборі підкорятися чи не підкорятися законам етичного існування, порушення цих законів морально, духово знищує насамперед не так свободу іншого, як того, хто дозволив собі переступити її.

Таким чином, у драматичних творах християнської проблематики Лесі Українки на найвищому щаблі системи цінностей героїв стояла не так сама свобода, як етичний обов'язок служіння вищому закону, свобода передусім виступала як засіб цього служіння. Однак, за логікою авторської інтерпретації, обов'язок, нав'язаний персонажам зовнішніми обставинами чи власною мораллю, але суперечний їхньому духовому єству, має тенденцію перетворюватися в духовий полон, а його виконавці - у жертви цього власнообраного полону.

П'ятий розділ — **“НАЙВИЩИЙ ВИЯВ СВОБОДИ — СПОВНЕННЯ ЕТИЧНОГО ЗАКОНУ”**. Стосовно внутрішньої ситуації індивіда в межах етичної свободи конфлікт відбувається між жаданнями душі та почуттям обов'язку, або ж між прагненням до гармонії естетичної (часом і фізичної) та етичної свобод, як це бачимо в ситуаціях Жірондиста (“Три хвилини”), Кассандри (“Кассандра”), Річарда Айрона (“У пущі”).

Якщо вибір естетичної свободи у героїв драматичних творів Лесі Українки відбувається між любов'ю й відмовою від неї (при цьому суб'єкт має справу винятково із власною свободою), то вибір етичної свободи здійснюється між добром і злом, з огляду на свободу іншого та прагнення реалізувати індивідуальний етичний закон.

Тим-то основна розбіжність між естетичною та етичною свободами, на нашу думку, полягає в тому, що в естетичній свободі воля індивіда спрямована на реалізацію власних бажань та прагнень, продиктованих почуттями, а в етичній свободі воля спрямована на реалізацію власного “я” в ім'я свободи іншої людини чи якогось вищого духового закону. Так, Річард Айрон (“У пущі”) йде у вигнання заради ідеї вищого мистецтва, Антей (“Оргія”) добровільно вибирає смерть в ім'я утвердження ідеї фізичної та духової свободи батьківщини тощо.

Таке протиставлення душі та обов'язку породжує певну психологічну боротьбу, що постійно точиться в межах внутрішньої ситуації індивіда, — між прагненням піднятися над собою і дотриматися якогось вищого духового закону, з одного боку, та спокуюю піддатися виборіві свободи естетичної — з іншого.

Відтак, у підгрупі драматичних творів Лесі Українки типу етичної свободи в центрі стоїть індивідуальне прагнення реалізувати власне “я” у межах етичного закону, моралі. Реальність такого вибору залежить передусім від тієї шкали цінностей, у якій перебуває герой.

З огляду на проблему внутрішньої свободи, визначальною у драматичному доробку письменниці є авторська теза про те, що по-справжньому вільним індивід може бути тільки в умовах зовнішньої та внутрішньої свободи, тобто, коли для реалізації власного “Я” не існує зовнішніх перешкод, коли прагнення серця не суперечать моральним актам духу.

Цю ідею можна сформулювати наступним чином: свобода етична — це завжди боротьба, що вимагає мужності, відповідальності та добровільної жертвності, на які спроможний тільки по-справжньому вільний індивід. Такий тип етичної свободи можна назвати найближчим та найорганічнішим для світогляду Лесі Українки.

У висновках підсумовано результати дослідження, згідно з якими відзначено, що в драматичній спадщині та системі філософського світобачення Лесі Українки проблемна ситуація індивідуальної свободи посідає особливо важливе місце як центральна проблема людського буття. В авторському морально-філософському осмисленні цінностей фізичної, естетичної та етичної свобод пріоритет віддано етичній свободі; в аксіологічному підході письменниці етичний вибір вивіщено над, умовно кажучи, фізичним, а також над естетичним. Та й для свідомості самої Лесі Українки як особистості (а не тільки письменниці) визначальним був також вибір саме етичної свободи.

Завершальним акордом авторської інтерпретації проблеми свободи є останній драматичний твір Лесі Українки “Оргія”. Тут наклалися усі три типи свободи — фізична, естетична, етична. Індивід, що перебуває в ситуації фізичного рабства й найвищим покликанням якого є служіння естетичним ідеалам, своєю етикою протистоїть духовому та фізичному рабству.

Не може бути естетичної свободи, коли особистість є у фізичному полоні, — це неприйнятне для її внутрішньої ситуації. Для митця ж, як і для кожної інтелектуалізованої особистості (зокрема у концепції Лесі Українки), цей вибір є тупиковим. Вихід з цього замкнутого кола полону бачиться авторці в смерті (“Бояриня”, “Кассандра”, “Оргія”).

Наскрізне осмислення проблеми індивідуальної свободи у драматичній спадщині Лесі Українки можна схематично представити у вигляді певного філософського трикутника, у якому фізична свобода виступає першоосновою естетичної та етичної, а точка перетину двох

останніх є тим ідеальним станом, до якого, за світоглядними уявленнями Лесі Українки, повинна прагнути особистість:

Ця ідея виявилася тією думкою, до якої Леся Українка йшла протягом усього свого свідомого життя, довгих років фізичних і духових мандрів крізь часи і континенти, декларуючи її не тільки для свого народу, а й для усього людства, історія якого є постійним протистоянням рабства і свободи.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях.

1. Два типи держави у драматургії Лесі Українки // Леся Українка і національна ідея. Збірник наукових доповідей під ред. Я. Поліщука та А. Криловця. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1997. — С. 105-108 (0,3 арк.).
2. Проблема внутрішньої свободи та її естетичний різновид // Слово і час. — 1998. — № 9/10. — С. 54–57 (0,4 арк.).
3. Нова європейська естетика і філософія доби // Наукові читання — 1998. Праці молодих учених України. — К.: Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України, 1999. — С. 46-53 (0,4 арк.).
4. Драма страху чи божевільної свободи - “Блакитна троянда” Лесі Українки, ще одна спроба інтерпретації // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. — Рівне, 1999. — Вип. 7. — С. 69-76 (0,5 арк.).
5. “Жертва” і “помста”: два обличчя однієї Жінки. (За мотивами драматичної поеми Лесі Українки “Камінний господар”) // “Камінний господар” Лесі Українки та феномен середньовіччя”. — Збірник наукових доповідей під ред. Я. Поліщука та А. Криловця. — Остріг: Діва, 1998. — С. 76-81 (0,5 арк.).
6. “Лісова пісня” Лесі Українки — спроба естетичного аналізу // Українська мова та література в школі. — К., 1999. — № 45 (0,4 арк.).
7. Проблема “трагедії особистості” в літературі епохи Відродження та неоромантизму // Сервантес і Україна. Збірник наукових статей III Міжнародних Чичерінських читань. — Львів: Вид-во ЛДУ, 1999. — С. 131–135 (0,5 арк.).

Анотація.

Демська Л. М. Проблема індивідуальної свободи в драматургії Лесі Українки. На правах рукопису. 10.01.01., українська література. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, 2000.

Робота присвячена аналізу драматичної творчості Лесі Українки під кутом зору проблеми індивідуальної свободи. Сформульовано три типи індивідуальної свободи (фізичний, естетичний, етичний), на основі яких розглянуто художню концепцію морально-філософського світобачення письменниці. Аналіз драматичної спадщини Лесі Українки показує, що авторка постійно прагла до показу еволюції індивідуальної свободи у внутрішній ситуації драматичного героя від фізичної до етичної. Доходимо висновку, що у художньому осмисленні проблеми індивідуальної свободи, вираженому у драматичній спадщині Лесі Українки провідною є думка про неможливість цілковито вільного існування особистості за відсутності хоча б однієї із свобод, зокрема, особливий наголос письменниця поставила на феномені етичної свободи, як найвищого вияву духового існування особистості.

Ключові слова: драматичний твір, нова європейська драма, драматичний герой, фізична свобода, естетична свобода, етична свобода.

Аннотация.

Демская Л.М. Проблема индивидуальной свободы в драматургии Леси Украинки. На правах рукописи. 10.01.01., украинская литература. Институт литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины, Киев, 2000.

Предлагаемая работа выполнена в русле теории и практики современного лесеведения и главной целью ставит решение двуединой задачи:

1) выяснить философские и художественные источники творчества Леси Украинки, ее контекстные связи и типологические параллели с философскими и эстетическими взглядами ее времени;

2) произвести и применить новый подход к исследованию морально-психологической и философско-экзистенциальной проблематики произведений Леси Украинки на основе философских и эстетических исканий в духовной культуре человечества.

Наибольшая проблема в изучении драматического наследия писательницы заключается в комплексном анализе довольно широкого спектра проблем, которым Лесья Украинка пыталась дать собственную интерпретацию, которая часто противоречила общепринятым представлениям.

Детальное изучение жизни и творчества Леси Украинки, а также основных этико-эстетических ценностей ее эпохи привело нас к мысли, что одной из определяющих ценностей в философском мировоззрении писательницы выступает феномен индивидуальной свободы. Это было обусловлено тем, что сами условия жизни поэтессы часто ограничивали ее же индивидуальную свободу, возможности полной творческой самореализации, исключительно важные для каждого интеллектуализованного индивида, — поэтому работа посвящена анализу драматического творчества Леси Украинки с точки зрения проблемы индивидуальной свободы.

Комплексный анализ теоретико-художественной базы драматического наследия Леси Украинки дает возможность сделать вывод, что ее драматические тексты основываются на трех главных стержнях: 1) мировом и национальном, историческом и культурно-художественном опыте; 2) традициях национальной драматургии; 3) философских исканиях в европейском искусстве конца XIX — начала XX . (в области индивидуализма и мифологизма), на теории и практике “новой европейской драмы”.

Предложенная в диссертации попытка интерпретации драматического творчества Леси Украинки сквозь призму философского понятия свободы приобретает некоторую дифференциацию в системе авторского мировоззрения. Чтобы ее выяснить, было выделено три главных типа свободы — физический, эстетический и этический. Данную иерархию создано на основе разделения “этического” и “эстетического” у И. Канта, шопенгауеровского выделения физической, интеллектуальной и моральной свобод, а также кьеркегоровского учения о трех видах внутренней экзистенции индивида — эстетической, этической и религиозной. Важной опорой в анализе драматических сочинений Леси Украинки с помощью выведенной нами иерархии понятия свободы стал тезис французского персоналиста Ш. Ренувье о том, что границами индивидуальной свободы является свобода другого.

Безусловно, в драматических сочинениях Леси Украинки нет такого четкого разделения типов свободы, однако можно наблюдать, что в отдельных текстах доминируют характерные черты некоторой свободы. Анализ драматического наследия Леси Украинки показывает,

что писательница постоянно стремилась к изображению эволюции индивидуальной свободы во внутренней ситуации драматического героя от физической к этической.

Это и позволяет сделать вывод, что в художественном осмыслении проблемы индивидуальной свободы, выраженном в драматическом наследии Леси Украинки ведущей является мысль о невозможности абсолютно свободного существования личности при отсутствии хотя бы одной из свобод, особенно писательница ставит ударение на феномене этической свободы как наивысшего проявления духовного существования личности.

Ключевые слова: драматическое произведение, новая европейская драма, драматический герой, физическая свобода, эстетическая свобода, этическая свобода.

SUMMARY

Dems'ka L.M. The problem of individual liberty of Lesya Ukraika's drama. — Manuscript.

Thesis for candidate degree in philology by speciality 10.01.01. — ukrainian literature. — The Institute of literature by T. Shevchenko of National Academy of Science, Kyiv, 2000.

The dissertation is devoted to analysis of the dramatic creative-art of Lesya Ukrainka through the problem of individual liberty. The goal task was in research in the three type of individual liberty (physical, esthetically, ethical) of Lesya Ukrainka's dramatic art, which became as a basic of the author conception of the word outlook. The classification is something generalized as in Lesya Ukrainka's dramatic creative-art all these three types of individual liberty often exist simultaneously. The main idea of thesis is that man can not be completely free if one of the type of liberty is away in the individual situation of hero.

Key words: dramatic work, new European drama, dramatic hero, physical liberty, esthetically liberty, ethical liberty.